

O ÎNCERCARE DE TIPOLOGIZARE A MIȘCĂRILOR ȚĂRĂNEȘTI DIN SECOLELE XVI-XVIII DIN TRANSILVANIA

GHEORGHE GORUN

Mișcările țărănești au făcut în istoriografia română din toate timpurile și epocile politice o carieră impresionantă. Prima monografie românească serioasă a unui asemenea eveniment a apărut în 1884, de pe masa de lucru a lui Nicolae Densușianu, fiind dedicată răscoalei lui Horea. Dar mobilul real al demersului istoricului român s-a găsit în istoriografia ungară, care s-a ocupat cu o oarecare insistență de izbucnirea țărănească din 1784, începând cu anul 1810, când a apărut cel de-al XXI-lea volum al *Istoriei critice* a lui Katona¹, care a și publicat, mai degrabă din cauza contextului discuției privind guvernarea iosefină decât de dragul răscoalei înseși, mai multe documente. Totuși, abia înfierbântarea spiritului național în timpul Revoluției de la 1848 din Transilvania și translarea ulterioară a disputelor româno-ungare din planul politicii concrete în plan cultural, au trezit curiozitatea, întâi a publiciștilor și, apoi, a istoricilor față de mișcările țărănești în general și a răscoalei lui Horea în special. Dar a trebuit să intervină regimul austriac quasi-liberal de după anul 1860 ca produsele publicistico-istoriografice să poată vedea lumina tiparului, ca un Ion Micu Moldovan², Alesandru Papiu-Ilarian³ ori George Barițiu⁴ să se încumete să își tipărească unele considerații pe marginea răscoalei românești din 1784⁵. Acestea au fost repede urmate

¹ St. Katona, *Historia critica Regum Hungariae stirpis Austriacae*, vol. XXI, Buda, 1810, *passim*

² I. Micu - Moldovan, *Pentru istoria Horiei*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1862, XXV, nr.45, p. 349-352

³ Al. Papiu-Ilarian, *Acta et relationis de funestissimo tumultu Transylvanico*, în *Tezaur de monumente istorice pentru România*, vol. III, 1864, p. 365-405

⁴ G. Barițiu, *Despre răscoala lui Horea*, în *Transilvania*, 1869, II, p. 291-293.

⁵ Există și un caz de "reținere" a publicării unei lucrări despre răscoala lui Horea: Alexandru Sterca-Șuluțiu a redactat, în jurul anului 1860, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, nepublicată de autor. După ce au văzut lumina tiparului mai multe fragmente, lucrarea a fost publicată integral abia după 120 de ani, în *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria B. *Izvoare narative*, vol. II, București, 1983, p. 332-438. Că justificarea redactării lucrării a fost una eminamente politică și nu un rezultat al curiozității științifice, reiese din chiar cele două paragrafe ce încheie opera și care s-ar putea constitui într-o explicare voalată a atitudinii pro-imperiale a românilor din Transilvania din cursul Revoluției din 1848

de “punerea la punct” a lui Teleki Domokos⁶, a cărei atitudine negativă și puncte de vedere foarte îndepărtate de adevărul istoric elementar l-au revoltat și apoi l-au determinat pe istoricul Szilágyi Ferencz să se ocupe de răscoala lui Horea o perioadă de timp destul de îndelungată (1865-1871). Cercetarea sa s-a încheiat cu o monografie istorică foarte serioasă, care l-a convins pe Ștefan Pascu să admită că autorul acesteia este “cel dintâi istoric adevărat al răscoalei”⁷.

Este evident că problematica mișcărilor țărănești a fost impusă atenției cercetării istorice românești de escaladarea treptată a “duelului” istoriografic româno-ungar pe marginea temei răscoalei lui Horea din perioada următoare anului 1848. Căci inițiativa sprijinirii lui Nicolae Densușianu pentru cercetările istorice din arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei de către Academia Română s-a născut în acest context istoriografic⁸. Iar lucrarea sa *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria*, apărută chiar cu prilejul centenarului răscoalei, este rezultatul nemijlocit al acestei cercetări, altminteri foarte serioasă și onestă, prima contribuție autentic istoriografică românească de mari proporții, nu numai la istoria Răscoalei lui Horea, ci chiar la istoria unei mișcări țărănești. Drumul odată deschis, a fost parcurs, cu o frecvență tot mai mare, de un număr de istorici aflat într-o permanentă creștere, cu cât ne apropiem de a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Firește, cea care a transformat problematica țărănească, cu deosebire a mișcărilor ei, în una din chestiunile fundamentale ale istoriografiei românești a fost istoriografia marxistă. Explicația rezidă în importanța esențială pe care lupta de clasă a căpătat-o în împrejurările în care devenirea istorică, asigurată de contradicția dintre relațiile de producție și nivelul forțelor de producție, trebuia, în mod necesar, să se manifeste prin lupta de clasă ce ducea, într-un anumit final, la revoluția social-politică. Acest principiu, amintit aici extrem de schematic, a trebuit să fie însușit, de voie ori de nevoie, de cea mai mare parte a istoricilor nu numai din România, ci din întregul Bloc sovietic est-european, croind istoria mișcărilor sociale după modelul reduționist marxist⁹. Și astfel, mediul istoriografic de sorginte marxistă, serios îngustat de schemele ideologice prefabricate în urmă cu un secol, a devenit extrem de favorabil cercetărilor care au vizat mișcărilor țărănești, toate transformate – de obicei prin interpretări unilaterale ale documentelor, ori interpretarea lor în funcție de necesități – în mișcări sociale.

⁶ Teleki Domokos, *A Hóra-támadás története, Pesta, 1865*

⁷ Șt. Pascu, *Publicarea izvoarelor documentare ale răscoalei lui Horea*, în *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria A. *Diplomataria*, vol. I, București, 1982, p. XX

⁸ N. Densușianu, *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*. București, 1880

⁹ Fără a intra prea mult în amănuntele chestiunii care, acum și aici, nu ne preocupă, să menționăm totuși probabil cea mai stupidă justificare a clasificărilor simplificatoare propulsate de unul din “părinții materialismului istoric” în cazul mișcărilor țărănești, toate reduse la problematica economică. Primatul economiei, afirmat în general cu feroare, era totuși greu de aplicat pe cazul mișcărilor țărănești religioase din Germania de la mijlocul secolului al XVI-lea. Engels a rezolvat problema, susținând în două cuvinte că ele au fost “un reflex al luptelor de clasă”. Apud V. Cristian, *Istoriografie generală*, București, 1979, p.196

Să menționăm totuși că cercetările de istorie socială țărănească din ultima jumătate a secolului al XX-lea nu au îmbogățit esențial baza documentară, cu extrem de puține excepții notabile (răscoala lui Horea). În general, interpretările de sorginte marxistă a istoriei mișcărilor țărănești s-au mulțumit să repună în discuție, în linii mari, același inventar documentar, descoperit în cea mai mare parte în epocile anterioare, redesenându-l după schema prefabricată a ecuației *cauză* (economică) – *efect* (social).

Cum nu putem aici și nici nu are rost să trecem în revistă istoria istoriografiei mișcărilor țărănești din spațiul nostru, ne limităm să amintim exemplul, probabil cel mai elocvent, al absolutizării atât al factorului economico-social în cazul mișcărilor țărănești, cât și a importanței lor în devenirea istorică. La Congresul mondial de istorie de la Viena din 1965 a fost prezentat un raport privind mișcările țărănești din centrul și sud-estul Europei din secolele XV-XX, de un colectiv compus din istorici originari numai din țările socialiste de atunci: Șt. Pascu, V.V. Mavrodin, B.F. Porchnev și I.G. Antelava¹⁰. Natural, punctele de vedere enunțate în raport s-au înscris în linia obișnuită a istoriografiei marxiste. Dar comunitatea internațională a istoricilor, care a putut să ia act de raport, el fiind publicat integral în actele oficiale ale congresului, ulterior nu a dovedit că ar fi ținut cont de el, nefiind nici recenzat și nici citat vreodată¹¹ deși fusese tipărit, în mod firesc, într-o limbă de mare circulație internațională.

În aceeași epocă postbelică, istoriografia occidentală, cu puține excepții, nu s-a obținut să cerceteze problematica mișcărilor țărănești, nici la modul general și nici detașată de celelalte aspecte ale istoriei. Spre deosebire de istoriografia est-europeană, cea occidentală nu s-a arătat preocupată de această problematică, discuția ce ar fi putut lua în considerare chestiunea fiind purtată în cu totul alt plan, aceasta în condițiile în care societatea occidentală nu numai că nu a fost scutită de mișcări țărănești, ba chiar numărul lor a fost sensibil mai mare decât în Est. Traectoria urmată de istoriografia occidentală al violențelor sociale am conturat-o deja¹²; mișcărilor țărănești nu le este acordată o importanță mai mare decât cea a unor dezordini sociale oarecare. Pe de o parte, poziția sa este de înțeles, ea având în portofoliul problematicii ce trebuia analizată cele două mari revoluții occidentale: Revoluția engleză din 1642-1649 și Revoluția franceză din 1789.

¹⁰ Șt. Pascu, V.V. Mavrodin, B.F. Porchnev, I.G. Antelava, *Mouvements paysans dans le centre et le sud-est de l'Europe du XVI-e au XX-e siècle*, în *Rapports IV*, Comité International des Sciences Historiques, Wien, 1965. Aproape același text a mai fost publicat de primul raportor în limba română, dar numai sub numele său, eliminându-i pe ceilalți coraportori: Șt. Pascu, *Mișcări țărănești în centrul și sud-estul Europei din secolul al XV-lea până în secolul al XX-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, VIII, 1965, p. 7-72

¹¹ Sugestiv este faptul că nici măcar în istoriografiile est-europene el nu a făcut nici o carieră, raportul fiind dat uitării în mod elegant. El nu a fost băgat în seamă nici în istoriografia română, faptul fiind explicabil prin aceea că a circulat în versiunea publicată în nume propriu de Ștefan Pascu.

¹² Gh. Gorun, *Reformismul austriac și violențele sociale din Europa Centrală. 1750-1800*, Oradea, 1998, p.51 și urm.

Nici istoriografia marxistă occidentală nu a acordat mișcărilor sociale țărănești importanța pe care acestea au avut-o în istoriografiile est-europene. Aceasta vorbește de “proteste populare” și de “mișcări sociale” mai degrabă ca bază a ideilor intelectuale de dreptate și schimbări sociale¹³ decât ca niște evenimente formatoare ale destinului istoric. Iar pe această linie s-au înscris toți istoricii occidentali, cu deosebire cei englezi care s-au încadrat în tradiția intelectuală marxistă, de la clasicul G.M. Trevelyan¹⁴ la Erich J. Hobsbawm și la George Rudé¹⁵, ori Rodney H. Hilton¹⁶. În contraponderea “școlii de la Manchester”, de foarte limpede sorginte marxistă¹⁷, în marile laboratoare de analiză istorică din universitățile nord-americane, și ele adevărate o vreme a punctelor de vedere marxiste¹⁸, s-au format puncte de vedere teoretice alternative la “economismul” marxist, sugestiv reprezentat mai ales de Louise¹⁹ și Charles Tilly²⁰, ce nu găsesc motivația mișcărilor țărănești în mult trâmbițata exploatare feudală ci în temerile țărănești în fața viitorului. În acest punct, istoriografia anglo-saxonă se întâlnește cu cea europeană occidentală de după cel de-al doilea război mondial, cu deosebire cea franceză, integrată sau nu în curentul “Analelor”, care susținea de mult, pe urmele lui Gustave Le Bon²¹ și Georges Lefebvre, același punct de vedere demonstrat cu brio, mai ales de Yves Marie Bercé²² și Jean Delumeau²³.

Încercând introducerea acestui ultim punct de vedere în istoriografia română prin analiza similitudinilor dintre principalele mișcări țărănești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea din toate provinciile aparținând Imperiului austriac²⁴, am fost frapați, la rândul nostru, de posibilitățile oferite de modelul de interpretare amintit. Căci s-a relevat că toate mișcărilor țărănești, indiferent în care provincie austriacă s-ar fi desfășurat, s-au mișcat pe aceleași coordonate,

¹³ Vezi introducerea lui Harvey J. Kaye la ediția a doua a lucrării clasice a lui George Rudé, *Ideology and popular protest*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill-London, 1995, p. VII.

¹⁴ G.M. Trevelyan, *England in the Age of Wycliffe*, Londra, 1899

¹⁵ Cei doi sunt chiar coautori ai unei lucrări devenite clasice în istoriografia socială engleză, *Captain Swing*, apărută în 1969

¹⁶ R.H. Hilton, *Peasant Society, Peasant movements and Feudalism in Medieval Europe*, în *Rural Revolt: Peasant Movements and Social Change*, Londra, 1974, sub redacția lui A. Landsberger

¹⁷ Vezi cu deosebire H.J. Kaye, *The British Marxist Historians*, Oxford, 1984, *passim*. Din acest grup de istorici au făcut parte, în primul rând, Christopher Hill, Rodney Hilton, Eric Hobsbawm, Victor Kiernan, Dorothy și E.P. Thompson.

¹⁸ *Idem*, *The Education of Desire: Marxists and the Writing of History*, New York, 1992

¹⁹ L. Tilly, *La revolte frumentaire, forme de conflit politique en France*, în *Annales ESC*, 1972, 27, nr.3, p. 731-757

²⁰ Ch. Tilly, *European Revolutions, 1492-1992*, Cambridge, Mass., 1993

²¹ Vezi versiunile românești ale lucrărilor lui Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, București, 1990 și *Revoluția franceză și psihologia revoluțiilor*, București, 1992

²² Y. M. Bercé, *Histoire des croquants. Étude des soulèvements populaires aux XVII-e siècle dans le sud-ouest de la France*, I-II, Paris-Geneve, 1974

²³ J. Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, I-II, București, 1986

²⁴ Gh. Gorun, *op. cit.*

ele servind mai degrabă puterii centrale decât țărănimii înseși, iar mult clamata exploatare poate fi, dacă nu complet eliminată din inventarul cauzelor lor, cel puțin expediată în coada listei²⁵. Cu același prilej, doar am schițat modelul amorsării unei mișcări țărănești violente, model devenit evident în cursul analizelor noastre, pe care încercăm să le relevăm extinzând acum analiza pe verticala cronologiei, luând în considerare mișcările țărănești din Transilvania din cursul secolelor XVI-XVIII.

Observațiile lui Gustave Le Bon asupra acțiunii unor “mulțimi” de indivizi, indiferent că ele au fost agitații, răscoale ori chiar revoluții, nu sunt numai niște observații de bun simț bazate pe exercițiul psihologic ci ele pot fi verificate în acțiunea istorică. Definind “mulțimea” constituită drept o adunare de indivizi oarecare, indiferent de naționalitate, profesie, sex, ori împrejurare care i-a reunit întâmplător²⁶, psihologul francez atrăgea atenția că, în anumite împrejurări foarte bine determinate, o aglomerare de oameni capătă caracteristici noi, extrem de diferite de ale fiecăruia din indivizi ce o compun; personalitatea conștientă dispare, sentimentele și ideile tuturor fiind orientate în aceeași direcție, formându-se un suflet colectiv cu durată temporară, dar cu caracteristici foarte clare, ce se supun unei legi numite a *unității mentale a mulțimilor*²⁷. Primele trăsături ale mulțimii pe cale de structurare sunt, deci, dispariția personalității conștiente, individuale, și orientarea sentimentelor și gândurilor “mulțimii” într-o aceeași direcție.²⁸

Odată constituită, “mulțimea” capătă anumite caracteristici generale, care se păstrează doar o perioadă scurtă de timp, mulțimea psihologică fiind o “ființă provizorie” alcătuită din elemente eterogene, sudate doar pentru o clipă. Însă odată atinsă o anumită fază finală de structurare, ele primesc un fel de “suflet colectiv”, care îi face pe toți să gândească și să acționeze într-un mod cu totul diferit de cel în care ar simți, ar gândi și ar acționa, izolat fiind, fiecare dintre ei.²⁹ Iar Le Bon explică acest mecanism prin faptul că în cazul sufletului colectiv aptitudinile intelectuale ale oamenilor și individualitatea lor se șterg, eterogenul înecându-se în omogen, iar însușirile psihologice inconștiente ajung să le domine copios pe cele conștiente.³⁰ După Le Bon, în această dominare rezidă explicația faptului că “mulțimile” nu sunt capabile să îndeplinească acte care reclamă o inteligență superioară, iar hotărârile de interes general luate de o adunare de

²⁵ *Ibidem*, p.381-399

²⁶ G. Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, București, 1990, p.12

²⁷ *Ibidem*, p. 13

²⁸ Le Bon susține că apariția primelor trăsături ale mulțimii constituite nu presupune întotdeauna prezența simultană a mai multor indivizi în același loc, fiind suficient ca indivizii izolați să fie sub influența anumitor emoții violente; atunci este suficientă o anumită întâmplare, de orice fel, care să-i reunească, pentru ca modul lor de comportare să capete imediat aspectul specific al actelor mulțimilor. *Ibidem*

²⁹ *Ibidem*, p. 14

³⁰ *Ibidem*, p. 15

oameni merituoși dar de specializări diverse, nu sunt niciodată sensibil superioare hotărârilor pe care le-ar lua o adunare de imbecili, întrucât ei nu pot pune laolaltă mai mult decât însușirile mediocre pe care le posedă toată lumea³¹.

Printre caracteristicile specifice ale mulțimilor, Le Bon amintește sentimentul puterii invincibile, contagiunea mentală și sugestibilitatea³². Aflat în mijlocul unei mulțimi, individul capătă, datorită numărului, sentimentul unei puteri invincibile, ceea ce îi permite acestuia să cedeze unor instincte pe care, în alte condiții, a fi nevoit să și le înfrâneze. Explicația rezidă în împrejurarea că mulțimea fiind anonimă și, în consecință, lipsită de răspundere, sentimentul responsabilității care produce totdeauna reținerile la indivizi dispare cu desăvârșire. Apoi, în cazul unei mulțimi, orice sentiment, orice act, este atât de contagios, încât individul este dispus să-și jertfească cu cea mai mare ușurință interesul personal în favoarea interesului colectiv. Și, în fine, în mijlocul unei mulțimi aflată în acțiune, individul ajunge într-o stare specială, foarte apropiată de starea de fascinație a hipnotizatului, dispărând personalitatea conștientă și fiind abolită voința și discernământul. Influența unei sugestii îl face pe individul cufundat în mulțime să se lanseze, cu o impetuoșitate irezistibilă, exacerbată prin reciprocitate, în îndeplinirea anumitor acte pe care, în condiții normale, nu le-ar face nici în ruptul capului.

Acești parametri de manifestare a mulțimii, stabiliți de Gustave Le Bon din perspectiva psihologiei sociale încă în anul 1937, pot fi detectați cu ușurință atât în acțiunea mișcărilor țărănești din Transilvania, cât și de aiurea. Să încercăm să stabilim schema de acțiune a unei „mulțimi” constituite, mai mult sau mai puțin întâmplător, supunând analizei mai multe mișcări țărănești din spațiul nostru pe parcursul secolelor XVI-XVIII, perioadă în care au avut loc câteva asemenea evenimente violente.

Din experiența europeană a istoriografiei violențelor colective ni se pare evident faptul că acestea, fie ele țărănești ori orășenești, medievale ori moderne, trec prin faze succesive identice: o primă fază de *coagulare*, de *întrunire* a mulțimii, a doua de *acțiune* a mulțimii și, în final, o a treia, de *destrămare* a mulțimii și de revenire a participanților la starea inițială, normală, de individ. Personajul principal al acestor mișcări nu este țăranul, iobagul, jelerul, burghezul ori calfa, ci „mulțimea”, care, am văzut mai înainte că, odată constituită, funcționează după logica sa specială, uneori paradoxală, dar în orice caz cu totul diferită de „individul” izolat. Situația nu diferă cu nimic nici la noi. și vom vedea în cele ce urmează care a fost realitatea.

Examinând stările de lucruri din Transilvania, constatăm că secolul al XVI-lea transilvănean a fost marcat de trei mari mișcări țărănești, din care numai două sunt cunoscute mai bine: răscoala sau războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja din 1514 și răscoala secuilor din 1596. Dar între cele două mișcări s-a

³¹ *Ibidem*

³² *Ibidem*, p. 16

situat și o a treia, din anii 1569-1570, condusă de "Omul Negru", Gheorghe Crăciun, foarte puțin, dacă nu chiar deloc cunoscută de istoriografia română. Această mișcare iese din obișnuința clișeului răscoalelor țărănești, fiind pe de o parte o mișcare religioasă, iar pe de altă parte o mișcare religioasă care nu are nimic cu ortodoxia declarată ca fiind religia tradițional românească, ci cu antitrinitarianismul, anabaptismul. Căci în predicile sale, conducătorul de necontestat al acesteia, Gheorghe Crăciun, a urmărit întemeierea unui "regat al Sionului", după modelul münzerian de la Münster³³.

Pe parcursul desfășurării mișcării din 1569-1570 nu a fost fluturată nici o lozincă economică ori socială, ci numai religioase, de negare a Sfintei Treimi, precum și antiotomane, acestea din urmă constituind platforma pe baza căreia fuseseră mobilizați inițial țărani din Sălaj, Satu Mare, Maramureș și Bihor. și s-au adunat mai multe mii în jurul „Profetului” lor, carismaticul Gheorghe Crăciun, un om care s-a distins nu numai printr-o forță fizică excepțională și o culoare foarte negricioasă a tenului, ci și printr-un discurs a cărui virulență i-a captat pe țărani, mobilizându-i împotriva turcilor ce tocmai ocupaseră cea mai mare parte a regatului Ungariei și a căror ofensivă părea imposibil de stăvilit în acel moment.³⁴

Nu știm prea multe amănunte despre această mișcare țărănească, dar cele care au ajuns la noi ne sunt suficiente acum pentru câteva concluzii. În primul rând, paralela dintre răscoala lui Gheorghe Doja și cea a lui Gheorghe Crăciun ne este extrem de la îndemână pentru a stabili fazele succesive de conturare a acestora. Ambele mișcări debutează ca o „cruciadă creștină” îndreptată împotriva turcilor, țărani ridicându-se în masă împotriva pericolului otoman cât se poate de actual în acel timp. Ideea comună, directoare, a celor două mișcări o constituie pericolul turcesc ce părea să aibă încă pentru țărani o forță de sugestie destul de mare. Pe țărani „Omului Negru” nu i-au reținut nici legile werböcziene, aflate totuși încă în vigoare, deși toată lumea închidea ochii asupra aplicării lor de mai multe decenii. Deci, motivul întrunirii invidizilor într-o „mulțime” constituită în cadrul unor tabere militare specifice epocii, atât în 1514 cât și în 1569, a fost acela al cruciadei creștine. Ceea ce s-a petrecut ulterior, desprinderea de ideea coagulatorie a cruciadei creștine împotriva turcilor și translaarea psihologică spre lupta împotriva nobilimii, semnalează că „mulțimile” erau deja constituite psihologic și apte de a fi manevrate de lideri.

În al doilea rând, țărani s-au adunat la chemarea și în jurul unor anumite personalități, care trebuiau să aibă anumite calități: să aparțină mediului social țărănesc, dar care să se fi distins printr-un „ceva” special, ce sugera că ei ar fi aparținut atât mediului țărănesc, dar pe care l-au putut depăși, contând din punctul de vedere al întregii societăți. Într-adevăr, Gheorghe Doja fusese un vajnic militar,

³³ I. Révész, *Magyar református egyháztörténet*, vol. I, Debrecen, 1938, p. 165-167

³⁴ *Ibidem*

iar Gheorghe Crăciun un predicator notoriu. Cu aceasta s-a depășit prima condiție a alcătuirii „mulțimii” care se va manifesta violent: indivizii izolați s-au constituit într-o mulțime, în care fiecare participant a renunțat la voința proprie și s-au supus, voluntar ori involuntar, unei voințe comune pe care o dictează liderul asumat, care, la rândul său, a abandonat ideea directoare inițială.

În al treilea rând, odată pornite cele două mișcări țărănești, ele își părăsesc cu ușurință motivul inițial al întrunirii în tabără – lupta antiotomană – alegându-și pentru faza a doua, de acțiune violentă, un alt motiv: mișcarea lui Gheorghe Doja s-a îndreptat împotriva nobilimii transilvănene care a brutalizat pe membrii rămași acasă ai familiilor, iar mișcarea lui Gheorghe Crăciun a debușat în manifestări religioase anabaptiste. Atitudinile nici uneia din cele două mișcări nu au putut fi acceptate ori tolerate de societate și, în acest moment statul, prin instituțiile sale specializate, a intervenit, recurgând la forță și împrăștiind mulțimea. În urma intervenției violente a statului indivizii și-au pierdut voința colectivă și și-au reprimit voința individuală, revenind la rolul social inițial, anterior intrării în starea de „mulțime” psihologică.

Ajungând până aici, nu ni se pare hazardat a căuta prezența acestor faze succesive și în cazul celorlalte mișcări țărănești din Transilvania secolelor XVI-XVIII. Nu este prea greu a recunoaște și în celelalte mișcări existența unei idei directoare care nu are alt rol decât acela de a-l scoate pe individ din starea sa cotidiană, în care acționează în conformitate cu voința și interesele sale imediate și de a-l transforma într-o particulă infimă a unei „mulțimi”. Căci numai ajungând în această fază, individul este depersonalizat și, supunându-se unei „voințe colective”, devine capabil de fapte și gesturi paradoxale, nefirești în timpuri normale. Iar pentru a exclude eventual supoziția că formele de manifestare relevate sunt întâmplătoare, vom încerca să le recunoaștem în cât mai multe mișcări țărănești mai importante petrecute pe parcursul celor trei secole enunțate.

Mișcarea secuilor din 1596 și-a avut și ea ideea directoare care i-a coagulat pe indivizi într-o „mulțime”, asemănător mișcării lui Doja ori Crăciun, pe care o regăsim tot în registrul luptei antiotomane³⁵. În secolul al XVIII-lea, când motivul pericolului turcesc și-a pierdut radical din acuitate, atenția publică a fost îndreptată în altă direcție, fiind adoptate alte motivații: pericolul austriac în mișcarea condusă de Frâncisc Rákóczi al II-lea (1703-1711) și în revolta grănicerilor secuiei din anii 1762-1764 ori cel al expansiunii catolice în cazul mișcării lui Visarion Sarai și a lui Sofronie din Cioara.

Este posibil ca motivul pericolului catolic să poată fi derivat din motivația generică a pericolului austriac, vânturat, cu intermitențe până la 1848, în întreaga jumătate estică a Imperiului austriac. În timpul domniei împăratului Iosif al II-lea,

³⁵ L. Demény, *Székel felkelések a XVI. század második felében*, București, 1976, p.76-77.

cel puțin în societatea românească din Transilvania, motivația pericolului austriac a fost înlocuit la sugestia implicită a Curții imperiale³⁶, cu acela al nobilimii maghiare, ulterior simplificat în pericol maghiar, mai cu seamă cu cât ne apropiem în timp de momentul Revoluției de la 1848. Motivul a fost reținut și de Iorga care a lansat, încă la începutul acestui secol, celebra expresie a bății „cu ciocan valah în capul ungurului”³⁷, sugerând direct utilizarea animozităților etnice în scopuri politice încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea. De remarcat că motivul pericolului maghiar a coexistat cu acela, puțin mai vechi, al pericolului austriac/catolic, cu care s-a întrepătruns într-un mod cât se poate de intim, fiind cea mai longevivă motivație de natură psiho-socială de la noi, cele două motivații constituind grosul suportului mitologic național românesc mai vechi sau mai nou³⁸. În condițiile virării psihologice a mulțimii dinspre o anumită țintă a violențelor spre o alta, s-a produs răscoala lui Horea, prima mișcare țărănească clar orientată pe pista motivației antinobiliare maghiare. De remarcat că această mare răscoală s-a desfășurat într-o zonă a principatului în care nobilimea, maghiară sau ba, nu deținea funcțiile sociale și politice pe care le-a deținut, copios, în tot restul Transilvaniei.

Și în cazul mișcărilor țărănești din secolul al XVIII-lea ideea coagulatorie a mulțimilor poate fi recunoscută cu relativă ușurință. Francisc Rákóczi al II-lea s-a trezit propulsat în fruntea unei mișcări care îi poartă numele, dar care a fost, cel puțin în stadiul inițial, o mișcare nobiliară și care a debutat sub teroarea pierderii definitive a privilegiilor medievale ale nobilimii. Țăranii au fost atrași în mișcare cu sloganuri anti-austriece, iar când și-au făcut simțită prezența agitând și lozinci țărănești. Dar când au început să refuze să mai plătească dările, conducerea mișcării a fost pusă într-o situație delicată, începând imediat tratativele de împăcare cu Curtea imperială, ba chiar s-au grăbit să pună punct mișcării într-o etapă în care echilibrul militar de pe teren nu l-a justificat. Altminteri, însăși pacea de la Satu Mare (1711), prin prevederile sale, evidențiază că participarea țăranimii la întreaga mișcare nu s-a justificat, căci interesele sale nu numai că nu au fost puse în discuție, dar nici măcar băgate în seamă.

Împăcarea elitei nobiliare maghiare cu elita nobiliară austriacă în anul 1711 a scos de pe tapet, în mod formal, motivația anti-austriacă, dar nu a abandonat-o definitiv. Ea a fost uneori reactivată, sub haina anti-catolicismului, ca în cazul mișcărilor lui Visarion Sarai ori a lui Sofronie din Cioara, precum și în cazul

³⁶ Vezi în acest sens discuția la Gh. Gorun, *op. cit.*, 304-308

³⁷ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București, 1989, p. 336

³⁸ Analiza lui Lucian Boia a celor trei “dosare sensibile”, Țigani, maghiarii și evreii, nu îi are în vedere pe austrieci, de fapt istoricul se concentrează mai mult asupra istoriei ultimelor două secole, cu precădere a secolului al XX-lea; L. Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997, p. 200-205. Analiza este serios revizuită de istoricul clujean S. Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1997, *passim*, deși și acesta este mai interesat, în mod justificat de altfel, de “dosarul” unguresc decât de cel austriac, care nu pot fi totuși despărțite.

mișcărilor grănicerilor secui din 1762-1764³⁹. Căci nici una din aceste trei mișcări țărănești din secolul al XVIII-lea nu a avut o motivație economică ori socială cât de cât serioasă, în ciuda unor lozinci izolate, subliniate cu insistență nejustificată de unii istorici români⁴⁰. Iar reactivarea motivațiilor ce vizau, în ultimă instanță, Curtea imperială, se suprapun pe curbele raporturilor nobilimii locale cu puterea centrală, rareori aflate la unison. În nici un caz acestea nu pot fi asimilate mișcărilor “frumentare”, ale “foamei”, așa cum s-au manifestat ele în partea de Vest a continentului nostru, în care țăranimea s-a manifestat cu mult mai frecvent și mult mai violent decât în jumătatea noastră de continent, având în plus și o motivație economico-socială cu mult mai evidentă⁴¹.

Fără îndoială că răscoala lui Horea joacă rolul de primă mărime în panteonul mișcărilor țărănești, nu numai din Transilvania ci și din Europa Centrală. Dar nici în cazul acesteia motivația economică, a exploatării, nu a putut juca, în ciuda tuturor justificărilor istoriografice, rolul determinant, pe considerentul foarte simplu că moții au fost pe departe cel mai puțin împilați dintre țăranii Transilvaniei. Cum am văzut anterior, nici argumentul gravității stăpânirii nobiliare străine, recte maghiare, nu stă în picioare, din moment ce acesta a fost în cazul în Munților Apuseni doar un fenomen sporadic, nesemnificativ. În realitate, ideea care a coagulat “mulțimea” țăranilor din Apuseni a fost exemplul cât se poate de viu al grănicerilor români și secui, devenit, după două decenii de la introducerea lui, un succes. Statutul social al grănicerului a devenit prea tentant pentru oricare individ din mediul țăărănesc transilvănean, un fel de “chiabur” *avant la lettre*, ce nu putea fi trecut prea ușor cu vederea.

În aceste condiții, nu întâmplător Horea a fluturat în fața companionilor săi ideea călătoriei la Alba Iulia în vederea înrolării în regimentele grănicerești⁴², în ciuda repetatelor infirmări a acestor deziderate. și totuși, ideea înrolării în regimentele grănicerești s-a fixat atât de adânc în mentalitatea țăărănească din

³⁹ Gh. Gorun, *op. cit.*, *passim*. Este evident că în cadrul mișcărilor grănicerilor secui factorul nemulțumirilor de natură economică a fost cu totul secundar, nemulțumirea lor rezidând într-o presupusă trădare a intereselor generale ale “națiunii” secuiești de către propria sa elită. *Ibidem*, p. 179-189

⁴⁰ Vezi analiza noastră în cazul mișcării conduse de Sofronie. *Ibidem*, p. 168-169. Exagerarea rolului jucat de exploatarea țăranimii în motivația mișcărilor țărănești de la noi este ilustrată pregnant de modul în care au fost construite ultimele volume din seria A. Diplomataria *alzvoarelor răscoalei lui Horea*, unde documentele au fost selecționate din deceniul anterior al răscoalei cu scopul declarat al ilustrării agravării acesteia.

⁴¹ Analizele istoriografiei occidentale relevă această realitate istorică frapantă. Vezi cu deosebire L. Tilly, *La revolte frumentaire, forme de conflit en France*, în *Annales ESC*, 27, 1972, nr.3, p.731-757; Y. M. Bercé, *op. cit.*, și, nu în ultimul rând, analizele lui J. Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, I-II, București, 1986 și G. Rudé, *Ideology and popular protest*, Chapell Hill-Londra, 1995, dar lista lor este cu mult mai mare

⁴² Însămnele pe care Horea le-a arătat mulțimii adunate la Mesteacăn, și care au stârnit multe pasiuni istoriografice, au fost doar niște însemne cu valoare mistică ce au fost destinate să adâncească dependența masei țărănești față de liderul ce se impunea în fruntea ei. Despre caracteristicile liderului unei “mulțimi” constituite vezi aprecierile nu tocmai măgulitoare ale lui G. Le Bon, *op. cit.*, p.65-68

Apuseni, încât aceasta, odată constituită la Mesteacăn în “mulțime” psihologică, cu toate caracteristicile psihice specifice, dezideratul s-a transformat într-o pseudo-“realitate” de netăgăduit. Din acel moment, orice încercare rațională a autorităților de a-i opri, de a-i aduce la realitate, a fost sortită eșecului. Mișcarea fusese declanșată, indivizii izolați cufundați în “mulțimea” constituită și-au pierdut rațiunea individuală și orice frână morală a dispărut. Mai mult chiar, ideea înrolării a circulat și în comitatul Arad, foarte departe de aria răscoalei propriu-zise, vânturată de niște preoți ortodocși care au și fost victimizați din acest motiv. Abia intervenția ulterioară a împăratului Iosif al II-lea, la solicitarea episcopului arădean care s-a solidarizat în ultima clipă cu preoții săi, i-a salvat pe aceștia de la o pedeapsă aspră care ar fi fost, fără îndoială, absurdă⁴³. Afacerea preoților arădeni este însă o serioasă confirmare a existenței unui zvon care a circulat nu numai în Transilvania, stârnit nu se știe exact de la care nivel al autorităților statului, privind posibila mobilizare în regimentele grănicerești a iobagilor, zvon preluat și exploatat rapid de insistențele unui lider țărănesc oarecare la acea dată.

Opiniile care formulează concluzii în sensul manipulării psihologice a mulțimilor țărănești în acțiune sunt întărite de compararea tipului de lider care s-a impus în fruntea acestora. Gustave Le Bon susține existența a două tipuri de conducători: unul al oamenilor energici, cu voință puternică dar care se manifestă doar pe moment, o perioadă scurtă, iar al doilea, mai rar, al oamenilor cu o voință puternică dar de lungă durată.⁴⁴ Primii inițiază o faptă îndrăzneată, mobilizează masele, dar energia lor nu supraviețuiește stimulului care au generat-o, ulterior dând dovadă de o slăbiciune uluitoare. Este cazul celor mai mulți conducători ai mișcărilor țăranilor din Transilvania; Gheorghe Crăciun, Sofronie ori Horea, care, spre sfârșitul mișcărilor pe care le-au inițiat, au dat bir cu fugiții, părăsindu-și oamenii încă aflați în acțiune.

Cea mai interesantă caracteristică a acestui tip de lider îl constituie observația aceluiași Le Bon cum că aceștia nu-și pot exercita funcția de lider decât cu condiția de a fi, ei înșiși, conduși și stimulați fără încetare, de a simți întotdeauna deasupra lor un om sau o idee.⁴⁵ Ori, deasupra lui Visarion și a lui Sofronie s-a aflat, în mod evident, ideea autorității spirituale a mitropolitului de la Karlowitz, iar deasupra lui Horea s-a aflat, chiar și dacă deocamdată numai la modul ipotetic, Iosif al II-lea⁴⁶. Ca și în cazul celorlalți lideri ai mișcărilor țărănești menționate, cu deosebire în cazul mișcării lui Gheorghe Crăciun de la mijlocul secolului al XVI-lea este mai mult decât evident faptul că în subtextul întregii mișcări se află

⁴³ Gh. Gorun, *op.cit.*, p. 277. Aceștia au înțeles eronat apelul episcopului ortodox din Arad, ca locuitorii ortodocși să se supună conșcrierii iosefine din 1784-1785 care urma să fie efectuată cu asistența unor ofițeri imperiali, interpretând conșcrierea statistică a populației drept o conșcriere în vederea militarizării.

⁴⁴ Le Bon, *op.cit.*, p. 67

⁴⁵ *Ibidem*, p.68

⁴⁶ Se pare că pe timpul lui Leopold al II-lea, la Curtea vieneză pentru inițiatii în culisele politicii imperiale, nu era un secret că împăratul Iosif al II-lea își dăduse *aprobarea* ca țăranii de pe domeniul minier al statului, din Munții Apuseni să se răscoale; vezi Gh. Gorun, *op.cit.*, p.343.34

o idee străină de mediul țărănesc românesc, recognoscibilă în mișcarea de idei religioase specifice protestantismului din epocă.

Considerațiile de mai sus, ce pot stârni la prima vedere nedumeriri, credem că se confirmă integral în cazul mișcărilor țărănești din 1790, singurele care sunt, în mod categoric, rezultatul unor lupte politice exterioare mediului țărănesc. Căci „arma țărănească“ a devenit în viața politică a Imperiului austriac din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea o armă de luptă politică, a cărei eficiență a fost experimentată în mai multe ocazii. Sigur, instigările la răscoală din anul 1790 care au vizat țărănimea din jumătatea de est a imperiului, au venit atât din direcția Curții imperiale cât și a nobilimii înseși, țărănimea devenind în contextul sfârșitului de secol XVIII, un veritabil arbitru al vieții politice imperiale⁴⁷. Dar pe noi ne interesează acum manipularea politică a țărânimii de către elita imperiului care a exploatat naivitatea, angoasele și chiar anumite nemulțumiri reale dar latente ale țărânimii. Evident, aceasta este mai puțin vizibilă dacă privim situația numai în Transilvania, dar este cu atât mai vizibilă dacă luăm în considerare situația de ansamblu din întregul imperiu. Altfel cum se poate explica împrejurarea că, la nivelul întregului imperiu, în fiecare provincie a acestuia a izbucnit câte o mișcare țărănească exact atunci când Curtea imperială a avut interesul imediat de a interveni în raporturile politice și juridice locale, amestecul în asemenea chestiuni fiind, altminteri, blocat de vechile autonomii nobiliare?

În 1790 țărănimea nu a făcut jocul elitelor din imperiu, din varii motive, dar mai ales fiindcă forțele politice clientelare Curții imperiale nici nu au urmărit mai mult decât a agita spectrul unei răscoale țărănești generalizate, din Slovacia până în Transilvania, în vederea înspăimântării nobilimii, silind-o să accepte regimul leopoldin. Nici vorbă de revendicări economice ori de rectificare a situației țărânimii, care rămâne până la capăt liniștită și împăcată cu starea ei din acest punct de vedere. Ori, tocmai în acest echilibru aparent indestructibil al țărânimii vedem justificarea indirectă a aserțiunilor noastre, cum că mișcările țărânimii din secolele XVI-XVIII au avut cu totul alți parametri decât exploatarea, decât nemulțumiri de ordin economic și social, fără a exclude existența lor. Însă omul epocii medievale a funcționat ca individ moral, profund religios, care a luat în serios canoanele vieții spirituale și, ca atare, nu s-a avântat niciodată în demolarea construcției sociale existente ci doar pentru atenuarea unor discrepante ori exagerări, voite ori nevoite, ale sistemului social. Din acest punct de vedere, suntem convinși că perspectiva istorică asupra mișcărilor sociale țărănești din istoria noastră trebuie reevaluată în întregime.

⁴⁷ *Ibidem*, p.323-357 și mai vechile noastre contribuții *Mișcările țărănești din nord-vestul Transilvaniei din anul 1790. Contribuții documentare*, în *Crisia*, 16, 1986, p. 187-216; 17, 1987, p.263-270 și 24, 1994, p. 317-346

**AN ATTEMPT OF TYPOLOGIZING PEASANTS' MOVEMENTS
FROM TRANSYLVANIA BETWEEN THE 16th and 18th CENTURIES
(SUMMARY)**

The peasants' movements have made an impressive career in Romania history from all times and during all political epochs. Naturally, the marxistic historiography changed peasants' problem especially their movements in one of the most fundamental problems of the Romanian history. The explanation is concluded in the essential importance which the social class battle has gained in circumstances when the historical change – assured by the contradiction between production relations and the level of production forces – had, necessarily, to be shown through class battle that led in the end to social-political revolution.

Examining the state of things in Transylvania we find out that the 16th transilvanian century has been marked by three peasantry movements but only two of them are better known to the people. The first one is the uprising or peasantry war led by Gheorghe Doja in 1514, and the other one is the revolt of Szeklers from 1596.

The opinions that form conclusions in the meaning of psychological manipulation of the peasantry crowds in ation are strengthened by the comparison of the leader type that was necessary in front of them.

The movements from the 16th and 18th centuries had totally different parameters from exploitation, from economical and social dissatisfactions without excluding their existence. But the mediaeval man functioned as a moral individual, highly religious who took seriously the canons of the spiritual life and as result did not ever ventured in demolishing the existent social construction but only in mitigation of some discrepancies or exaggerations of the social system made with or without will. From this point of view were certain that the historical perspective over the social peasantry movements of our history has to be re-evaluated entirely.